

BOLALARDA NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Erkayeva Yulduz Bekmurodovna

JDPU sirtqi bo'lim maktabgacha va boshlang'ich ta'lim
yo'nalishlarida masofaviy ta'lim kafedrasida stajyor o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'quvchi-yoshlarda nutq madaniyatini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, o'quvchi-yoshlarda nutq madaniyatini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarning ahamiyati va zaruriyati, mazmuni va mohiyati hamda o'ziga xos xususiyatlari o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, talaba-yoshlar, nutq, qobiliyat, ijodkorlik, muloqot, kognitivlik, kommunikativlik, xotira, diqqat, dunyoqarash, salomatlik, sog'lom turmush tarsi, manaviy-ahloqiy barkamollik, shaxs, yetuk mutaxassis, ma'rifat madaniyat.

Ijodkor pedagog bola shaxsining nutq madaniyatini shakllantirishda orttirilgan boy tajribalar bilan bir qatorda xorij tajribalaridan ham kengroq foydalanishga e'tibor qaratishi maqsadga muvoffiq sanaladi. Bunda tarbiyachi - pedagogning tashabbuskorligi, krieativligi, kamunikativligi, kognitivligi va reflektiv yondashishi natijasida bola shaxsi ajdodlar tarixi va madaniyati, adabiyoti, san'ati, an'analari va urf-odatlarida chuqur bilim egallaydi. Madaniyatlararo kompetensiyalarni o'rganish orqali talabalarning davlatlararo madaniy merosiga bo'lgan qiziqishi va salohiyati oshadi.

O'sib kelayotgan bola shaxsining madaniyati uning axloqi, odobi, xulqi, insoniylik sifat va fazilatlari bilan belgilanadi. Bolada shakllanadigan nutq madaniyati madaniy, aqliy, xuquqiy, diniy, iqtisodiy va siyosiy bilimlar zahirida shakllanadi va tarkib topadi. Mazkur bilimlar o'z navbatida bola shaxsining madaniyatlilik darajasi va ko'rsatkichlari hamda ulardagi shaxsiy sifat va fazilatlarni kamol topishiga, kelajakda yetuk inson sifatida jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishga imkon beradi. Demak, bola shaxsida madaniyat o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. U egallangan bilim, ko'nikma va malakalar ta'sirida ro'yobga chiqadi. Madaniyat - jamiyatning muayyan a'zosi ya'ni bola shaxsining turli faoliyati (o'quv, o'yin, mehnat) jarayonida to'plangan barcha ijobiy, aqliy yutuqlar majmuasi sanaladi.

Til - aloqa vositasi bo'lsa, nutq - aloqa shaklidir. Inson hayotida har ikkisinin ham o'rnini beqiyosdir. Nutq shaxslararo muloqotni ta'minlovchi vositadir. Inson dunyoga kelibdiki, atrof-muhitda u bilan birga bo'lgan insonlar bilan muloqot

jarayonida bo‘ladi. Aslini olganda bu muloqotning poydevori ona qornida shakllanadi. Bola ona qornida 3 oylik bo‘lganida uning yuragi ura boshlaydi. Aynan shu davrda bola onaning psixologik holatini his qiladi hamda tovushlarni eshitadi. Bu davrda onaning bolasi bilan muloqot qilishi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Shaxs tarbiyasining negizi ham onaning homiladorlik davriga borib taqaladi. Bu holat olimlar tomonidan ham o‘z isbotini topgan. Shu mavzudagi turli rivoyatlar bizgacha yetib kelgan. Rivoyat qilishlaricha, bir donishmandning oldiga 6 oylik bolani tarbiyalab bering, deb olib borishadi. Shunda donishmand so‘raydi, “Bolangiz necha oylik bo‘ldi?” desa. “Bolamiz 6 oylik bo‘ldi” deb javob qaytarishadi. “Bola tarbiyasiga 6 oy kechikibsizlar” deb javob beradi, donishmand. Shunday ekan, biz tarbiyani ona qornidan boshlashimiz zarur bo‘lgani kabi, muloqotni ham shu davrdan boshlashimiz lozim. Bu muloqot jarayoni u dunyoga kelgach, alla orqali bevosita olib boriladi.

Jadidchi olimlarda Mahmudxo‘ja Behbudiyning shunday so‘zlari bor: “Avval biz musulmon bo‘laylik, o‘z o‘zbek tilimizni bilaylik, ana undan keyin ikkita emas, to‘rtta tilni o‘rganaylik”. Bu til o‘rganishga nisbatan sharqona qarashning namunasi bo‘lsa, g‘arbda ham til o‘rganishga nisbatan bir qancha fikrlar mavjud.

Y.I. Tixeyeva o‘zining ilmiy qarashlarida, bolalarni o‘qitishda da‘lab o‘z ona tilisini o‘rgatish, uni mukammal o‘zlashtirishini maqsadga muvoffiq deb hisoblaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati o‘yin bo‘lganligi sababli, o‘yin davomida bolani to‘g‘ri talaffuzga tiniq gapirishga, gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri qurishga o‘rgatiladi.

Bolalar nutqining buzilishiga sabab bo‘ladigan yana bir omil bu- badiiy til va sheva o‘rtasidagi nomutanosiblikdir. Pedagogga qo‘yilgan talablarga ko‘ra, pedagog o‘z nutqida, jargonlardan, shevadan foydalanishi qat’iyan man etiladi. Shu sababli tarbiyachi adabiy tilda gapirishi maqsadga muvofiqdir. Biroq shu yerda yana bir ziddiyat kelib chiqadi. Bola pedagogning nutqi orqali badiiy tilda so‘zlashishni o‘rgandi, vaholanki oilada shevada muloqot qilish kuzatiladi. Bu bolada ikkilanishni yuzaga keltiradi. Bu jarayonda pedagogning ham shevada so‘zlashishi muammoga yechim bo‘la olmaydi. Keyinchalik maktabga chiqqandan so‘ng ham qiynaladi. Chunki, bola o‘qiyotgan adabiyotlar badiiy tilda yozilgan bo‘ladi. Bu holat yuz bermasligi uchun, bola bilan imkon qadar badiiy tilda gaplashish ko‘cha so‘zlardan foydalanmaslik muhim hisoblanadi. Bunda mas’uliyat ham ota- onaning ham tarbiyachining zimmasiga yuklanadi. Bolalarni badiiy tilga o‘rgatishda ertaklar, she’rlar qo‘shiqlardan foydalaniladi. Bu bolalarda badiiy til savodxonligini to‘g‘ri shakllanishiga yordam beradi. Ba’zan ko‘z ilg‘amas, arziyas bo‘lib ko‘ringan xatoliklar katta muammolarning ildiz otishiga imkoniyat yaratadi.

Nutq deganda biz faqatgina ravon so‘zlashni emas, balki chiroyli, emotsiyalar bilan so‘zlashni inobatga olishimiz kerak. Shu bilan birgalikda, odob doirasida, madaniyatli muloqot qilishni ham o‘rganishimiz va o‘rgatishimiz lozim.

Farzand tarbiyasi haqida so‘z borganda, biz onani va pedagogni ma’sul qilib ko‘rsatamiz, biroq bu borada otaning o‘rni ham beqiyosdir. Masalan, uzoqqa bormay, hayotiy misollardan oladigan bo‘lsak, ayrim otalar o‘g‘il farzandlariga so‘kinish so‘zlarini o‘rgatishadi va bola buni o‘rganib takrorlaganda kerilib xursand ham bo‘lib qo‘yishadi. Lekin bu birinchidan, bola nutqida aytadigan doimiy so‘zga aylanadi va o‘z tengqurlari hamda o‘zidan kattalarga ham qaytaradi. Ikkinchidan, so‘kinish bilan muloqot qilish bola tarbiyasiga juda salbiy ta’sir ko‘rsatib, keyinchalik bolada axloqiy me’yorlarning buzilishiga sabab bo‘ladi. Buning oldini olmaslik, qadriyatlarning toptalishiga hamda axloqsizlikning tup qo‘yib, palak yozishiga imkoniyat yaratib beradi.

Kattalar bilan bolalarning birgalikdagi so‘z ijodkorligi monologik nutqni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblanadi. Endigina besh yoshga to‘lgan bolalar tanish ertaklarni hikoya qilib berish, voqealar to‘qish, shaxsiy tajribasidan so‘zlab berishga qiziqishni namoyon qiladilar. Katta yoshli odam yo‘naltiruvchi va aniqlashtiruvchi savollarni berish, o‘yin vaziyatlarini yaratish orqali bola tashabbusini qo‘llab-quvvatlashi darkor. Axborotni uzatish yoki uni bayon qilish usullariga ko‘ra fikr bildirishning quyidagi turlarini ajratish mumkin: tasvirlash, bayon qilish mulohaza, ular maktabgacha yoshdagi bolalarning ravon fikrlarida kontaminatsiyalangan (aralash) ko‘rinishda uchrashi mumkin, ya’ni ularda tasvirlash (mulohaza) usullari bayon qilishga qo‘shilib ketadi (va aksincha). Har xil turdagi matnlar tuzishni o‘qitishni ishlarning suhbat, o‘zining va begonalarining matnini tahlil (baholash) qilish, reja tuzish va u bo‘yicha hikoya qilish, matn sxemasidan (modelidan), turli xil mashqlardan foydalanish kabi shakllarda amalga oshirish tavsiya etiladi. 2. Nutqning leksik jihatlarini rivojlantirish So‘z predmetlar, jarayonlar, xususiyatlarni nomlash uchun muhim til birligi hisoblanadi. So‘z ustida ishlash nutqni o‘stirish va rivojlantirish borasidagi ishlarning umumiy tizimida eng muhim ishlardan biri hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, bolaning jismonan va ruhan sog‘lomligi bilan birga nutqining rivojlanganligi ham maktabga tayyor ekanligini bildiruvchi omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbeki^on davlatini birgalikda barpo etamiz. - T.: O‘zbeki^on, 2017. - B. 14. // Xalq so‘zi. 2016 yil 15 dekabr. - № 247. - 2 b.
2. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas’ul muharrir O‘zbeki^on Respublikasi FA haqiqiy a’zosi M.M.Xayrullaev. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1975, 71-72 b.
3. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas’ul muharrir O‘zbeki^on Respublikasi FA haqiqiy a’zosi M.M.Xayrullaev. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1975, 71-72 b.
4. Bepalko, V.P. O vozmojnoyax siemnogo podxoda v pedagogike / V. P. Bepalko // Sovetskaya pedagogika, 1990. - № 7. - S. 59 - 62.